

Проф. М. Є. СЛАБЧЕНКО
(Одеса).

ЕСКІЗИ З ІСТОРІЇ „ПРАВЪ, ПО КОТОРЫМЪ СУДИТСЯ МАЛОРОССІЙСКІЙ НАРОДЪ“.

I. Яким статутом користувалися в Гетьманщині XVII в.

Одне з найвидатніших явищ української правової думки в XVIII в. були „Права, по которымъ судится Малороссійскій народъ“.

Потребу в такому, як „Права“, збірникові законів відчуту в Гетьманщині досить пізно, тільки в 20 роках XVIII в. Викликало її те, що роздача привилеїв на користь окремим особам закінчилася власне перед цими роками. За Хмельниччини й зараз після неї привилей на землю й на мужицьку роботу давано як виняток із загального правила, що не мирилося з експлоатацією громадських низів. Революційне правовідчуття підчас Пушкарівщини, Дейнеківщини та Бруховеччини з гнівом відкидало замах на волю селянства й на бажання владущих вершків захоплювати землі в загальному порядку. Але скоро прийшов на Лівобережжя Дорошенко і Україну поділено, в Гетьманщині, служебна й неслужебна старшина, котра володіла привилеями, чим далі, тим усе більш замикається, усвідомлює, що вона класа особлива, куди припускаються тільки особи, „пожалованная честью дворянскою“ й в тій „чести перебуваюція“ (Екстрактъ изъ указовъ и учреждений, 217, 260). Це вони володіли маєтностями й людьми, користувалися з їхньої праці й т. д. (ibid., 279). Привилей, т. ч., на початку XVIII в. ставав власністю не окремих осіб, а цілої класи. Тепер старшина шукала охорони своїх прав „малороссійскихъ вотчинниковъ“, як говориться в пунктах Д. Апостола, допоминалася, щоб її об'єктивно було визнано. Це логічно завершувало довгенький процес, що оформлюється десь у 20 роках XVIII в. Отоді саме й повстає потреба юридичною банею закінчити економічну будівлю. Сама старшинська класа підносить справу про виявлення „малороссійского права“. Вперше заходжується коло такої справи Гетьм. Скоропадський (Кіевская Старина, 1887, IV, 788—789). Після перших невдач справу не кидають і р. 1727 починаються нові клопоти. (Латкін відносив заходи що-до кодифікації укр. права до 22 серпня 1728 р. Див. Законодательная комиссия въ Россіи, т. I, 173). Десь 15-го травня 1727 р. Генеральна Канцелярія та Малороссійська

Колегія вже листуються одна з одною в справі „объявленія написанныхъ правъ—малороссійскихъ“ (Порівн. Діаріушъ Ген. Войск. К-рії, 45, так само 82, 83). Знов-же й російський уряд, маючи на увазі власні інтереси, що підчас шведчини опинилися в дуже небезпечному через ту-ж саму старшину стані, пішов назустріч бажанням панства Гетьманщини, ба навіть перехопив йому ініціативу. У т. зв. „рѣшительнихъ пунктахъ“ 1728 р. царський уряд рішуче зажадав кодифікації укр. права (П. С. З., VIII № 5324). За одне з джерел останнього і був Литовський Статут, відомий в українських — давніших та польських — пізніших виданнях. Статут визнавано за „національне“ право Гетьманщини і широко вживано в судовій практиці. Тому на нього кодифікатори мусіли звернути особливу увагу, мали передовсім використати власне цей кодекс.

Питання про те, яке видання Литовського Статуту вживано в укр. судах — Мамоничівське чи польські, поставив був на розв'язання проф. О. Ф. Кістяківський. У своєму славнозвісному „Изслѣдованіи“ про „Права, по котрымъ судится Малороссійскій народъ“, проф. Кістяківський схилився до думки, що Мамоничівське видання в Гетьманщині було мало поширене, бо-ж, мовляв, польський уряд ще геть перед Хмельниччиною подбав витиснути українське видання польськими. Отже, на думку О. Ф. Кістяківського, „весьма вѣроятно, что Малороссія перешла подъ власть Россіи уже съ весьма распространенымъ Литовскимъ Статутомъ польской редакціи“ (Кістяковскій, Изслѣдованіе, 52). Свою думку славетний дослідник підпирав такими міркуваннями: „если бы въ Малороссіи былъ въ общемъ употребленіи Литовскій Статутъ первоначальной юго-западной русской редакціи, а не Литовскій Статутъ на польскомъ языкѣ, какъ могла Комиссія [для кодифікації укр. права] придти къ мысли о необходимости перевода Лит. Статута польской редакціи?“ (Ibid. 53). Але заразом проф. О. Ф. Кістяківський у примітці на стор. 55 своєї роботи вважав за потрібне подати гадку свого сучасника-правника М. Барщевського, який настоював, що „въ каждомъ изъ малороссійскихъ судовъ былъ экземпляръ писаннаго Статута 1588 г.“. Щоб довести справедливність свого твердження, М. Барщевський наводив одну виписку з справи стародубівського полку, де дослівно цитувалося Мамоничівське видання Статута. Крайня числова обмеженість доводів Барщевського не могла порушити думки проф. Кістяківського, і остання дотепер лишилася в повній силі.

Коли вийшли межі люди надзвичайно цінні актові книги Гетьманщини, що наука історії укр. права завдячує В. Модзалевському, настала спромога перевірити одзначену проф. О. Ф. Кістяківського думку.

В опублікованих актових книгах Гетьманщини знаходимо три роди доводів що-до Мамоничівського видання: а) передача змісту того чи іншого артикулу з покликуванням на Литовський Статут, б) заголовки артикулів і в) дослівно наведені артикули. З-поміж

цих трьох розборів доводів перший, ясна річ, має найменше ваги, і його по-просту можна відкинути. Що-до заголовків, то вони, розуміється, мають більше значіння, дарма що й не вирішають справу в цілому. Заголовки дослівно списано з Мамоничівського видання 1588 р. в справах ч. ч. 62, 73, 114, 118, 120, 134, 141, 142, 150, 155, 182, 184, 193, 211, 212, 216 вип. I, ч. ч. 104 й 117 вип. II й ч. ч. 78 та 143 вип. III-го „Актових книг Полтавского городского уряду“. Та що заголовки запозичено, це не може остаточно переконати, що Мамоничівське видання було вживано, тим-то маємо ми звернутися до дослівних цитат, порівнюючи їх з відповідними місцями названого Статуту. Цитат з Статуту Мамоничівського видання чимало, проте-ж обмежимося кількома.

У справі ч. 146 „Акт книг Полт. гор. уряду“ в. I в відділі „декрет“ читаємо:

...„За присягою поведовой стороны самотрет сторона обвиненая горло тратит, а головщина з маетности его рухомое водле стану его заплачона быти мает тому, кому водле права належати будет“.

Покликування козацького декрету на розділ XII артикул 2 цілком правильне й цитация дослівна.

Візьмімо инше джерело — „Очерки народной жизни въ Малороссіи“ О. Левицького і порівняймо з Статутом.

В „Очерку“ 46 надруковано:

...„каждый злодей, з лицом приведеный и правом перекоаный при лыци его, которое бы стояло вышей 4 коп грошей, мает быти горлом каран“.

І в даному разі бачимо дослівно наведений текст із Статуту Мамоничівського видання. Инші запозичення з Мамоничівського видання, досить численні, наведено буде далі й тому обмежимося в даному місці тільки показаними.

Отже, що в Гетьманщині XVII в. вживано мамоничівський статут — це, всупереч думці К-го, річ безперечна. Инша річ, як використовувано Статут. Не вдаючись в апіорні міркування, звернімося до самих справ, до живого матеріялу.

У справі ч. 82 вип. I „Акт. кн. Полтавского городского уряду“ від 12 серпня 1666 р. говорить про право спадкоємців судом вимагати од опікуна, щоб він відшкодував ті, котрі сам поробив, збитки. Цитату бере городовий суд правильно. Але в ній маємо надзвичайно характерний пропуск слів: „на том [опікунові], хто бы тое именье або люди и кгрунты их держал“. У справі ч. 123 того-ж випуску від 18 грудня 1667 р. — мова про крадіжку з комор у с. Тахтаулівці. Городовий суд правильно покликується на розд. XIV арт. 14

У Статуті видання 1588 р. теж знаходимо таке:

...„За присягою стороны поведовое самотретого сторона обвиненая горлом карана, а головщина з маетности его рухомое водле стану его заплачона быти мает тому, кому водле права належати будет“.

А в розділі XIV арт. 7 стоїть:

...„каждый злодей, з лицом приведеный, правом перекоаный при лыци его, которое бы стояло вышей 4 коп грошей, мает горлом каран быти“.

Мамоничівського видання Статуту, але знов робить характерний пропуск слів „клеті панское и шляхетское“. У справі ч. 138 від 14 липня 1668 р., де цитується текст розділу XIV арт. 23 про те, що злодієва родина повинна відшкодувати збитки, котрі сталися од того, що використовувано покрадені речі, зустрічаємо так само пропуск: „а в недостатку заплаты и сами [родичі] головами выдаваны быти (мають), нижли не в вечную неволю, одно покуль ся выробыть яко тым, которые закуплены были“. Нарешті, в I-му „Очерку“ О. Левицького в цитаті з розділу XI арт. 3 про злочин у священних місцях слово „костьол“ замінено словом „церква“.

Всі ці відступи від тексту закона не випадкові, а пояснити їх можна вимогами часу, що поставила Гетьманщина, повна зненависти до всього, де тільки була ознака панства. Там, де не було нічого специфічного, текст по суті не міняється. Трапляються вкорочення, технічні переставлення або переказ. У даному разі можна покликатися, напр., на справи I-го випуску полтавського городового уряду на стор. 119, 129, 139, 146, 174, 184, 186, 188, 212. Поступками часу дається пояснити той факт, що списки Литовського Статуту, як прекрасно показав проф. О. Ф. Кістяківський, збереглися в кількох редакціях і писаному вигляді (Изслѣдование, стор. 35—49). Відступи від тексту Лит. Статуту завважив свого часу О. Левицький, але поясняв він їх туманно — „влияніемъ внутреннихъ понятій о справедливости“ (Очерки нар. жизни, 6).

Та доводячи, що списки Лит. Статуту в Мамоничівському виданні вживано в Гетьманщині XVII в., не можемо заразом відкинути і того, що городові та центральні укр. уряди знали були і польські редакції. У живій практиці такі були видання й польські... У справі ч. 45 актової книги стародубівського уряду за 1693 р. в судовому декреті знаходимо, напр., указівку на розд. XIV арт. 20 § 2. Як відомо, поділу на „параграфи“ Мамоничівське видання не знало й це була одмітна прикмета польських видань Статуту. Ще приклад. 20 травня 1685 р. з Гетьманського наказу розглядувано справу пана Голуба, що йому продав свій лісок Степаненко, перед тим продавши той-таки лісок І. Огієнкові. Генеральний Суд, ознайомившись з подробицями справи, відмовив Голубові у його претенсіях і свій вирок ухвалив на підставі розд. VII арт. 5 п. 2 Статуту, тоб-то Статуту в польському виданні (Тека документів В. Модзалевського ч. I № 19). Таке явище можна пояснити тим, що старшинська класа, переживши епоху революцій, мусіла була, бажаючи краще охоронити свої інтереси, використовувати досконаліші супроти Мамоничівських польські видання. Кодифікаторам укр. права в XVIII в. і з суто технічного боку було зручніш користуватися власне польськими виданнями: їх і діставали легко і текст був однаковий, друкований та вивірений. А найголовніш, новий, польський текст відповідав тому відношенню сил, що утворилося в Гетьманщині на початку XVIII в.

II. Чи використовувано Гетьманське законодавство в „Правахъ“?

Досліджуючи „Права, по котрымъ судитя Малороссійській народъ“, проф. О. Ф. Кістяківський пильно опрацював двоє джерел „Правъ“ — Литовський Статут та німецьке право. Інші джерела він не розглядав ближче, хоч усе-ж-таки звернув увагу на звичаєве українське право, „давнія въ Малой Россіи порядки и обыкновенія“ (Изслѣдованіе, 107). На поданих джерелах, що правда, обмежитися не можна. Їх було багато більше і непоказані джерела по суті мали вагу не меншу, як Литовський Статут чи — там — кодекси німецького права. Воно й зрозуміло. Гетьманщина першої чверти XVIII в. потрапляла в сферу нових економічно-правних стосунків, з одного боку, і все більше потопала в спеціально виробленому для неї, скажу так, краєвому праві, що його накидували з Петербургу. Не вважати на таке краєве законодавство Гетьманщина не могла. Не могла не тому, що неспроможна була поставити йому опір, ба тому, що спеціально виготоване для неї право оберегало інтереси шляхетства Гетьманщини краще, ніж те могли-б зробити „давнія въ Малой Россіи порядки и обыкновенія“. Останні, навпаки, вже заваждали новим соціальним стосункам, здавалися архаїчними для нових поміщиків. Панство Гетьманщини, отже, мало рацію використати власне краєво-російське законодавство, а не „давнія обыкновенія“. А що краєве законодавство, зроблене для Гетьманщини в Петербурзі, сильно розвинулося в XVIII в., то через те годі шукати суто українських норм XVII в. в „Правахъ, по котрымъ судитя Малороссійській народъ“. Вироблювано спеціальне „малоросійське“ право на прохання од української старшини, в наслідок просительних та рішительних пунктів і ізустних бесід, що їх провадили Гетьмани в російській столиці. Звідси виходить, що і внутрішня діяльність українських Гетьманів ішла тим самим шляхом, що його показувало краєве законодавство *made in Russia*. А вже-ж внутрішнє законодавство Гетьманщини було геть не від широкої рецепції права російського, що поміщицьку верству забезпечувало дуже добре. Тому кодифікатори „Правъ“ і роблять запозичення з Петрівського законодавства (Регламентъ Воинскій, Регламентъ Духовный, то-що), Уложенія 1649 р., законів цар. Ганни Іванівни й т. п. (Про позичення рос. права див. мою статтю в *Zeitschrift für Östereur. Geschichte*, V. IV N. 3. 1914, Ss. 375—380). З таких самих причин кодифікатори не могли не використати і законодавства Гетьманів.

У проекті комісії „Правъ“ знаходимо виразне признання, що норми що-до маєтностей „сочинены по высокомонаршимъ жалованнымъ грамотамъ или по универсаламъ токмо гетманскимъ“ (Права, стор. 830), а пункти, присвячені шляхті, засновано на договірних статтях Богдана Хмельницького (*Ib.*, 834).

Така заява не голослівна. У розділі IV арт. 3 п. 2 читаємо: „кто имѣя на какіе имѣнія гетманскіе универсалы и по тѣмъ уни-

версаламъ... приобрѣтеніе имѣнія... безспорно владѣть, тотъ и наслѣдникъ его такими имѣніями вѣчно и свободно владѣть имѣють“. У тому самому розділі арт. 13 п. 2: „когда би кто по даннымъ... универсаламъ мостовъ, плотинъ починенныхъ не имѣлъ... и на тѣхъ мѣстахъ кому убитокъ приключился бѣ, тогда... обиженному... владѣлецъ... шкоди и убитки наградить долженъ“. Не вмістити такихъ важливихъ пунктів, що, за бракомъ царськихъ жалуванихъ грамот, єдині обороняли панські землеволодіння в Гетьманщині, очевидно, було-б необачно.

Отож „проект“ каже тут правду.

Правду казавъ він і про особисті права шляхетства. Наскільки було використано тут договір 1654 р., сказати дуже важко. Кодифікатори виходили з того параграфу переяславської угоди, що говорив про зберегання прав шляхетства в недоторканому вигляді, як за польського панування. Думку про упривилеюване становище шляхетства справді витримано в „Правахъ“ до кінця, але прямої цитації договору 1654 р. в них не видно. Зате від іншихъ договірнихъ пактів не тільки зберігсь дух, але іноді маємо дослівні виписки з них. Справді. В розділі IV арт. 1 п. 2 проставлено: „иноземцевъ... и иннихъ никакихъ вѣрѣ кромѣ православныхъ такожъ и новокрещенныхъ... вѣ чини не выбирать“. Цей пункт мало не дослівно повторює п. 8 договору Юрка Хмельницького, де було ухвалено: „всякимъ начальнымъ людемъ кромѣ православнымъ христіанамъ, иныхъ никоторыхъ вѣрѣ... да и новокрещеннымъ вѣ начальныхъ людяхъ не быть“ (Екстрактъ изъ указовъ и учрежденій, 16, 259). Дарма що речення тут мало не тотожні, правильніш, проте, буде припустити, що зазначений пункт потрапив до „Правъ“ з інструкції даній Ізмайлову, коли командировано його на Гетьманщину (Пор. Бантышъ-Каменскій, Ист. Мал. Рос. сін, 415). І в даному разі кодифікатори не могли відмовитися від такого важливого для нихъ привилею. А от коли сепаратний указ 1715 р. (Інструкція Скоропадському) обмежував право виборів так, що на старшинські посади вибрано тільки по 2—3 кандидати, що одного з нихъ центральний урядъ призначав, то ні в розділі IV арт. 1 п. 1, ні в розділі VII арт. 2 п. 1 та арт. 6 п. 1 „Правъ“ покликуваннів на отакий спосіб виборів не знайдемо.

Певною мірою, до особистихъ правъ шляхетства можна зачислити ще розділу III арт. 5 п. 5 про те, щоб не взивати українців „бунтовщиками или измѣнниками“. Таке побажання в названому місці „Правъ“ стосується „подчиненныхъ или служителей либо подданныхъ“, але джерело норми добре відоме— його подибуємо ще в договорі Самойловича, а повторений він у § 10 „просительныхъ статей“ Скоропадського.

З ім'ямъ Скоропадського звязано ще скількись норм у „Правахъ“, хоч на нихъ кодифікатори не покликувалися. Сюди стосується, прим., розд. XX арт. 35 п. 6, де заборонено кулачні бої й вечорниці. Дже-

рело названої норми — універсал Скоропадського 1719 р., що надав силу закону наказові „консисторіума митрополитанского“ про боротьбу з різними пережитками на Україні (Кіев. Старина, т. 45, 542—543; Филаретъ, Оп. Черн. Еп., V, 204—205).

Про універсали другого Гетьмана, дуже нелюбого Москві,— П. Полуботка, кодифікаторам незручно було говорити. Вони таки скористалися з його універсалів, але покликалися завідомо неправдиво на Литовський Статут. Зроблено це в розділі VII арт. 1 п. 3 „Правъ“, де перераховано українські суди й виведено порядок апеляцій, як те бачимо в 1 кн. Чернігівського Губерського Статистичного Комітету й 1 кн. Руссаго Архива за 1880 рік. Творці „Правъ“ зовсім серйозно цитували Статут й Порядок, де ніби вміщено норми про суди: Гетьманський, Генеральної Канцелярії, Військовий Генеральний, третейський, полковий, полкової канцелярій, сотенний й „невозмутимо“ перераховували підлеглих тим судам суб'єктів. До Полуботка, здається, слід віднести і вимогу „Правъ“ у справі провадження військових реєстрів як пойменно, так і що-до озброєння та особистої, без заміни одного козака на іншого, служби в війську й ин. правила військового ладу, про що трактує розділ V в арт. 7—11. Над такими справами працював р. 1722—1723 саме П. Полуботок.

Проте, що сторону життя Гетьманщини не можна відірвати і від діяльності Апостола (Пор. Андрієвській, Истор. матер. IX, 181), що йому особливо пощастило у кодифікаторів „Правъ“. Пояснити це можна тим, що Апостол був плодючий законодавець, багато зробив він і для самої комісії „Правъ“, що з нею підтримував досить тісний контакт, використовував одні й ті самі, як і „правна комісія“, джерела, то-що.

Тут обмежимося на кількох лиш прикладах. Так, § 8 „рішительних пунктів“, де за вдовою-козачкою та її дітьми забезпечувано права на землю покійного чоловіка-козака, повторено в розд. V арт. 1 п. 1.

Заборона в розділі VII арт. 1 п. 5 удаватися з скаргами до вищої судової інстанції, обминаючи нижчу; правило артикулу 7 п. 1 про оплату праці судовому писареві; вимога розділу VIII арт. 37 п. 3 що-до „напрасного“ обвинувачення суддів у неправому суді й т. п. заснуються на Апостоловій інструкції судам (Див. Кіев. Стар. 1887 1, 139, т. 40, 62).

Артикул 4 розділу VII, що каже, що в духівництво не можуть іти представники козацтва — „воинского званія“, не діставши відповідного дозволу од полкових канцелярій, має в основі універсал Апостола, підпертий інструкцією кн. Шаховському (Див. Слабченко—Малорусській полкъ, 246).

Розділу XXX арт. 2 п. 1, що забороняв жидам перебувати на Гетьманщині, провадити довший час промисли, мати слуг, хоч-би й за платню, теж вийшов з універсалів Д. Апостола й „рішительних пунктів“ (Слабченко, Орган. хоз. III, 175—176).

Вийшов з універсалів Д. Апостола і розд. VII арт. 1 п. 1, де знаходимо вимогу, щоб духівництво не встрявало до військових судів „въ дѣлахъ мирскихъ, а особливо въ криминальныхъ“. (Пор. указ 1734 р., що так само забороняв попівству втручатися до нецерковних справ — Екстрактъ, 250).

Але й після Апостола законодавча діяльність у Гетьманщині не позбавлена була практичного інтересу для кодифікаторів, що теж брали її на увагу. Напр. вимога Військової Генеральної Канцелярії 1736 р., щоб шляхтичів не заарештовувано без певного обвинувачення, знайшла собі місце в артикулі 2 розд. IV „Правъ“: „никакого шляхтича и воинского званія челоуѣка, въ судъ надлежащій не призваного и правними доводами не обвиненного, никакой урядъ арестовать (кромѣ государственнихъ важныхъ и криминальныхъ дѣлъ) не можетъ“. Кількість статтів „Правъ“, що на їх одбилося гетьманське законодавство, безперечно більша. У додаток до сказаного можна, напр., співставити арт. 15 розд. IV й П. С. З. IX № 6614 у справі мостових привилеїв старшини, то-що. Але й з поданого, здається, видно, що кодифікатори не забули за гетьманське законодавство, що допомогло їм прислужитись „благородному шляхетству“.

III. Яка була перша редакція „Правъ“?

„Всезбірка з трьох малоросійських прав“, що опублікував її проф. О. Ф. Кістяківський, не відразу набрала того вигляду, в якому її маємо. Оpubлікований текст — це тільки остаточна редакція опрацювання різних текстів.

Відомо, що складено „Права“ так: „вначалѣ изъ Статута выпи-суемое право вездѣ (було) предложено“, а до нього додавано відповідні пункти з інших законів. „Какое право къ одной матеріи надлежит (тѣ) присовокупл(яли); что въ другихъ книгахъ съ тоєю матерією согласно бытъ явилось, того, не выписуя, толко на краяхъ листовъ пока(зували)“.

Кожне з джерел використовувано самостійно і на його й покликувалися кодифікатори. Але приглядаючись до показаних під артикулами та пунктами джерел, бачимо, що правило, що оголосили кодифікатори, не дотримувано. Напр. Порядок, Енхирідіон, Магдебурзьке, Хелмське право розглядено то окремо кожне само по собі (Права, розд. X арт. 25 п. 1, розд. XI арт. 4 п. 1), то сукупно як одне джерело (ibid., розд. XV, арт. 7, п. 1; розд. XXVII, арт. 8, п. 1. Пор. розд. XX, арт. 59 п. 2, арт. 18 п. 2 й 3; розд. XXI арт. 4 п. 2).

Нестійність у використанні джерел показує, що „Права“ не могли в такому вигляді вийти з однієї редакції, а перейшли кілька їх.

За це саме промовляють і редакційні ремарки, що на підставі їх установлювано джерело того чи іншого параграфу чи артикулу. Річ у тім, що серед нотаток частенько трапляється загальна вказівка: „тамъ же“. Розуміється, якщо давніш показано тільки одне джерело,

то жадних труднощів в установленні джерела не може бути. Труднощі виникають тоді, коли в попередньому параграфі чи артикулі показано скількись джерел. Відповідно до того, що говорили сами кодифікатори, за джерело треба вважати те, яке в попередньому параграфі показано першим. Навсправжки-ж таке покликування можна відносити й до другого по черзі джерела попереднього артикулу чи параграфа (Напр. Права, розд. XXX арт. 2 п. 2). Трапляється, проте, й так, що перше покликування має на увазі перше джерело попереднього параграфа, друга зноска — друге й т. д. (Ib., розд. XXVII арт. 14 п. 3—4). Але побіч із сказаним у небагатьох, що правда, випадках надibuємо на характерну річ, коли новий артикул несподівано супроводить покликування: „тамъ же“ без огляду на зовсім новий зміст порівнюючи з попереднім текстом (Ib., розд. XXI арт. 3 п. 1). Очевидячки, такий відрив повстав не відразу, а згодом, коли новий текст розсунув рамці давнішого. Перед нас, отже, повстає питання принаймні про дві редакції тексту „Правъ“. Значить, кодифікатори раз-у-раз по-инакшому підходили до джерел, по-инакшому розцінювали їх самостійність. Неможлива річ з погляду витриманості плану, щоб одні й ті самі люди по-инакшому дивилися на джерела своєї праці. Упорядчики „Правъ“, безперечно, використали одне джерело і (заперечувати це нема підстав) на інші джерела тільки покликувалися. Але от що незрозуміло: яким чином на одні й ті самі джерела роблено вказівки так, неначе-б це було перше покликування на джерело? Так, показавши на Саксонське Зерцало чи Порядок, кодифікатори в одній й тій самій примітці знову називають їх ніби цитують їх уперше. (Ib., розд. III арт. 1 п. 2; арт. 5 п. 4; розд. IV арт. 8 п. 3). Таке могло трапитися лиш через додаткову, нову роботу складачів. Через те, що „Права“ оброблювано не раз, покликування (зноска) подекуди переплутано, перше покликування, напр., поставлено після другого й т. п. Довід знаходимо в розділі VII арт. 22 п. 6: „въ согласіе права въ Порядкѣ“, нижче-ж приписано: „Права Гражданского арт. 17 п. 2“. Останнє безперечно давнішого походження, бо, як і в артикулі 23 п. 2 того-ж розділу, „прибавленіе въ согласіе права Порядка“ говорить тільки про погодження з Порядком, а дальша зноска на Статут та Саксонське Зерцало відноситься безпосередньо до тексту.

На поступінне нашарування тексту „Правъ“ показують й численні таки (щось із 150) додатки — „прибавленія“. В одних випадках „прибавленія“ суто номінальні (Права, розд. I арт. 1 п. 2; розд. II арт. 4 п. 1), в інших мають коректорське значіння (Ib., розд. II, арт. 2 п. 2), ще в інших вжиті для логічного звязку (Ib., розд. VI арт. 3 п. 1, 3; розд. VII арт. 4 п. 1) чи — і це найголовніше — доводять у давнішій редакції відсутність параграфів, котрі трапляються в редакції пізнішій (Пор. розд. V арт. 1 п. 4). Наявність кількох редакцій кидається в вічі, коли після багатого на зміст терміну „прибавленіе“

в одному параграфі при другому знаходимо не менш багатозначну вказівку: „тамъ же“ (Ib., розд. X арт. 19 п. 1). Пізніша редакція иноді видає себе з головою. Напр., розділу XXIII артикул 10-ий про зводництво підписано: „прибавленіє въ согласіє вышеписанныхъ правъ“, тимчасом як безпосередньо „выше“ мова про... кровоміство.

Показані додатки, ремарки та зноски дозволяють спробувати реставрувати першу, що не дійшла, редакцію „Правъ“. Відомо, що розподіл на 30 розділів був ухвалений відразу. Отже тут змін могло не бути. Деякі розділи напр. I та II по суті й не могли їх припускати. Отже, відміни помічаємо не в усіх розділах.

Перші особливості починаються з розділу III. Замість опублікованого: „буде би кто въ выше упомянутыхъ важностяхъ“ п. 4 артикулу 5-го читався: „кто на кого что доноситъ, а не докажетъ“, то-що. Про це довідуємося з тексту арт. 7 п. 7 того-ж розділу на стор. 31, де знаходимо: „буди же би кто... побѣгу измѣническаго не доказаль, таковій самъ имѣеть каранъ битѣ такъ, какъ... више сего въ арт. 5 въ пунктѣ 4 написано, а именно въ томъ: „кто на кого что доноситъ, а не докажетъ“. Коли-б навіть обмежитися тільки заголовком, все одно—і він читався инакше: „о неправихъ доносителяхъ важностей“. Артикул 12 п. 3-ій замість опублікованого напису „о казни кто посланого государевого убьетъ“, як видно з розділу VII арт. 9 пункту 5, мав напис: „о всякихъ съ указами посланцяхъ“. Артикул 4 в опублікованому у проф. Кістяківського тексті присвячується „объявляющимъ и утаевающимъ измѣну или шпиона неприятелскаго“. Тимчасом на стор. 828 „Правъ“ читаємо, що шпіонажу й розправі з шпигунами присвячувався 3-ій артикул.

Розділу VII артикул 18 нині трактує про відстрочку для судових розправ. У розділі-ж XVII арт. 16 п. 2 говорить, що в артикулі 18-му була мова „о отдачѣ писемъ упоминателнихъ“. До сказаного слід додати, що в тому-ж розділі VII арт. 7 п. 2 згадується про артикул, що не дійшов, „о непослушнихъ суду“.

В VIII-му розділі артикул 33, присвячений викупу „заарестованого имѣнія“, як видно з артикула 22 п. 4 цього-ж розділу, спочатку говорив „о исполненіи приговоренныхъ дѣлъ“; артикул 36 в первісному вигляді трактував про апеляцію колодників, а не про „неправилніє апеляціє“; артикул 9 п. 2 — про причини неявки до суду, а не про „штрафъ повѣреному за неумышленное, но отъ небреженія въ дѣлъ своя стороны упущеніє“, як маємо в тексті проф. Кістяківського.

Розділ IX у давнішій редакції так само мав особливості, що одрізняють його від опублікованого тексту. В артикулі 3 п. 1 перераховувано вчинки, про які відомий нам текст „Правъ“ мовчить, а власне про напад на монастирі й фальшування листів. З артикулу 4 п. 1 розділу VIII довідуємося, що від явки до суду звільнювано тільки по „правильнимъ препятствіямъ... какъ о томъ... сея

главы въ артикулѣ 9 п. 2 предписано*— в тексті-ж проф. О. Ф. Кістяківського арт. 9 говорив про кару на несумлінного повірника. Тепер в артикулі 18 говориться „о промолчаной давности за чіе преступленіе, криминала касающоесе“, а з розділу VI арт. 2 п. 2 видно, що 18-й артикул IX-го розділу трактував „о происходящихъ кому обидахъ отъ чихъ мирскихъ управителей, прикащиковъ, слугъ и подданныхъ... кромѣ криминальныхъ... дѣлъ“.

X-ий розділ дійшов у кількості 37 артикулів. А в п. 2 арт. 1 розд. VI читаємо, що давніш існували ще артикули 38 і 39.

Що-до XI-го розділу, то на стор. 303 „Правъ“ знаходимо: „опекуни съ сиротами... во всемъ поступа (ти повинні) такъ, какъ ниже в артикулѣ сея главы осмомъ о должности опекуновъ показано“. Звернувшись до 8-го артикула, бачимо, що там розбирається питання „для которыхъ причинъ опекунъ можетъ быть... перемѣненъ“. „Должности ж опекуновъ в принятии и содержаніи опеки“ відведено в опублікованому тексті арт. 7.

Для давнішої редакції розділу XIV знаходимо дані в розділі X арт. 30 п. 3, що свідчить, що про те, як має відписувати жінка свої добра, говорилося „въ главѣ 14 артикулѣ I въ пунктѣ 2 и 3“. Тепер в артикулі 1-му пункт 3-ій говориться про наслідування дітей, а про відписування є відомість лиш у п. 2.

Розділу XVI артикул 5 має нині в собі положення „о играхъ въ карти, такожъ о залогахъ за денги“, тимчасом, як з п. 2 арт. 17 розділу XIV видно, що давніш там були норми про те, як і коли мала повертати віно жінка. В артикулі 9 тепер мова „о долгахъ двоимъ или нѣсколькимъ персонамъ, на одномъ имѣніи записанныхъ“, у давнішій-же редакції цей артикул присвячувано вислужі за загублену річ, що тепер уміщено в арт. 13. У тексті проф. О. Ф. Кістяківського в арт. 17-му завіряються правила „о гостинномъ или скоромъ судѣ за долги приѣзжихъ либо отѣжающихъ людей“, давніш-же туди додавалося ще два параграфи — про викуп невільних слуг, вказівку на що маємо на стор. 791 „Правъ“ (Пор. і стор. 717).

Ще опукліш обмальовується давніша редакція розділу XX „Правъ“. Тут містилися статті про суд головного командувача. „Всякое криминальное дѣло, въ походѣ случаящоесе, ... сложено битъ имѣть на судъ главного командира и... поступать по артикуламъ XX главы“, читаємо на стор. 70 „Правъ“. На сторінці 71-ій проставлено: „кто же би кого в походѣ на поединокъ визиваль, о томъ поступать какъ гл. XX в артикулѣ 35 показано“. Нарешті, арт. 9-ий у 1-ій редакції присвячувався крадіжці, за опублікованим-же у О. Ф. Кістяківського текстом маємо норми про „убійство или рани, необычнымъ орудіемъ здѣланіе“.

І розділ XXIII у першій редакції був інший. З тексту на ст. 549 „Правъ“ дізнаємось, що в артикулі 1-му цього розділу давніш розглядалися шкоди, заподіяні підчас полювання. В сстаточній редакції названий артикул говорить про „прелюбодѣяніе и прелюбодѣевъ“.

За друкованим виданням в артикулі 5 містяться положення про примусовий шлюб, а з стор. 247 видно, що в 1-ій редакції арт. 5 була мова про перелюб.

Розділ XXIV у первісній редакції зв'язувався з розшуком та муками, як процесуальними доводами, за текстом-же проф. Кістяківського в названому розділі говориться про кару злодіїв (Див. стор. 185 „Правъ“).

У розділі XXV тепер знаходимо норми що-до ушкодження суглобів виданого на муки в арт. 5, а в першій редакції мова про це була в арт. 4.

У розділі XXVI було 8 артикулів, замість тих 6, що їх маємо в опублікованому в проф. О. Ф. Кістяківського тексті.

У розділі XXVII арт. 10-ий трактує „о слугахъ свободнихъ, которіи за порукою принятія, здѣлавъ убитки уйдуть“— давніш-же говорилося про те, як має поміщик відбирати захоплених у нього селян.

Нарешті в розділі XXIX в списку проф. О. Ф. Кістяківського немає артикулів про дороги та польові стежки. О „дорогахъ же и стежкахъ сельскихъ написано в главѣ двадцать девятой“— свідчить розд. XVIII арт. 20 § 1.

Отже, текст давнішої редакції розходиться з опублікованим.

Дещо в 1-ій редакції було задумано ширше порівнюючи з остаточно виробленим. Напр. арт. 13 розд. IV крім мостового та погребельного зборів мав в собі параграфи про будування мостів та гатів. Як видно з п. I артикулу 12 розд. XIX перед ним говорилося, щоб „логвиска не подорувать а ни подкошивать“—нині це опущено.

З другого боку спостерегаємо й протилежні явища, коли новий текст ставав ширшим порівнюючи з давнішим. Так, розділу XX арт. 31 в 1-ій редакції видно не діливсь на параграфи, бо на стор. 684 „Правъ“ знаходимо покликування просто на неподільний артикул.

Коли-ж могла зайти ця давніша, що не дійшла до нас, редакція? У першій—глухівський період, тоб-то до 1734 р., як доводив Теличенко, кодифікатори сиділи тільки над перекладом різних законів (Кіев. Ст. 1888, IX, 419). За другого—московського періоду 1734—1736 р. (про це П.С.З., IX, № 6611, 6614) „комісіанти“ закінчили переклади й приступили до зводу їх (К. Ст. 1896, VII, 117—11), причім на кожного з членів кодифікаційної комісії випало перевести зводку по певній матерії (К. Ст. 1888, X, 31—32). Другий глухівський період—роки 1737 й 1738 завдяки війні пройшли мало не без роботи, як 1739 та 1740 р., коли в Росії відбувся переворот. Після того, як все заспокоїлось, кодифікатори в-останнє з'їхалися до Глухова р. 1741 й заходилися шліфувати наготовані тексти, що й дало в наслідку „Права“.

Отже час 1-ої редакції припадає на кінець московського й другий глухівський періоди кодифікаційної роботи.
